

ЕСТЕТИКА АВТОРСЬКОГО НОВОТВОРУ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ПОРУШЕННЯ МОВНИХ НОРМ

На матеріалі словотворчості поетів Рівненщини проаналізовано причини порушення мовних норм під час творення авторських лексичних інновацій як естетичних репрезентантів письменницького ідіостилю.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, естетика, мовна норма, сучасна поезія Рівненщини.

На материале словотворчества поэтов Ривненщины проанализированы причины нарушения языковых норм в процессе образования авторских лексических инноваций как репрезентантов писательского идиостиля.

Ключевые слова: авторское лексическое новообразование, эстетика, языковая норма, современная поэзия Ривненщины.

The article is devoted to analysis of reasons of breaking of language norms during creation of author lexical new-formations as the representatives of writer's individual style. The investigation is based on language creation of Rivnenshchyna's poets.

Key words: author lexical new-formation, aesthetics, language norm, modern Rivnenshchyna's poetry.

Проблема вивчення авторських новотворів в останні десятиріччя привертає пильну увагу науковців. Словотворчість українських письменників стала об'єктом досліджень В. М. Русанівського, Н. М. Сологуб, В. О. Шадури, В. В. Герман, Л. М. Мялковської, Д. В. Мазурик, Ж. В. Колоїз, Г. М. Вокальчук, Н. А. Адах, Н. В. Гаврилюк, О. Б. Тимочко та ін.

Останнім часом активізувалися наукові студії, присвячені вивченню мовотворчості письменників крізь призму естетики. Зокрема І. Є. Грицютенко аналізує естетичну функцію художнього слова в українській прозі 30–60-х років XIX ст. [6], Л. В. Оліфіренко досліджує мовноестетичні функції базових концептів у поезії Василя Стуса [14] тощо. Посилюється інтерес до аналізу авторського лексичного новотвору (АЛН) крізь призму естетичного: Л. Лонська вивчає естетику новотворів у поезії Михайла Драй-Хмари [12], О. О. Жижом [8], О. М. Турчак [18], О. С. Переломова [15] розглядають естетичну функцію okazіоналізмів. А. А. Калетнік, аналізуючи мовотворчість неокласиків, стверджує, що неологія є ідентифікаційною характеристикою їхньої мовно-естетичної свідомості [9]. О. А. Шумейко, досліджуючи okazіоналізми як мовні засоби творення комічного, вважає перспективним “аналіз поетичних новотворів як засобу творення естетичного в сучасній українській поезії” [19]. Г. М. Вокальчук зазначає, що естетичний критерій є одним із визначальних у процесі створення АЛН, оскільки ці одиниці є естетичними знаками поетичного тексту [3, с. 75].

У сучасній неології АЛН визначають як “мовленнєве утворення, що виникло в процесі індивідуального творчого акту як результат свідомого порушення автором мовної норми з метою реалізації певних мовно-естетичних завдань” [3, с. 69]. Отже, АЛН можна трактувати як естетичне утворення, що має художню цінність і є засобом створення індивідуально-авторської мовно-поетичної картини світу.

Мета статті полягає в аналізі порушень мовних норм у процесі творення АЛН як естетичних репрезентантів письменницького ідіостилю. Матеріалом дослідження слугувало понад 4000 АЛН, зафіксованих у поетичних текстах сучасних рівненських

авторів. Майже 1% проаналізованих АЛН становлять номінації, утворені з порушенням фонетичних, орфографічних, лексичних та інших норм.

У сучасній неології пропонується розрізняти три ступені okazіональності новотворів: а) okazіоналізми першого ступеня – стандартні, потенційні утворення, сконструйовані згідно з дериваційними нормами сучасної української літературної мови, приміром: *вогниночка* (А. Войнарович), *римотворець* (М. Новак); б) okazіоналізми другого ступеня – частково нестандартні утворення, причому відхилення від дериваційної норми, які сталися в процесі творення okazіоналізму, не створюють труднощів семантичної інтерпретації і дешифрування новотвору, напр.: *корінішати* (В. Каневська), *пелюсткапад* (В. Ярмолук); в) okazіоналізми третього ступеня – суто okazіональні, цілком не стандартні утворення, семантична інтерпретація яких досить складна, а відхилення від дериваційної норми доволі суттєві. Такі новотвори часто не мають аналогів навіть серед okazіоналізмів [1, с. 15], напр.: *молиститися* (А. Лимич), *Нео-/Hi...ло-...віння*¹ (Н. Диб'як) тощо.

Утім, як зазначає Г. М. Вокальчук, “у процесі аналізу індивідуально-авторських утворень з естетичного погляду питання про ступінь їхньої okazіональності втрачає свою актуальність: будь-який новотвір, незалежно від міри його нестандартності, в певному контексті може бути незамінним компонентом, що сприяє реалізації авторського задуму” [3, с. 70–71]. Окрім того, дослідниця зауважує, що okazіональні слова, на відміну від потенційних, утворюються внаслідок порушення передбачених мовною системою зв'язків морфем [Там само, с. 43]. Є. А. Карпіловська, поділяючи думку О. Мартінцової та К. Бузашілової, стверджує, що для встановлення узуальності / неuzuальності словотвірних номінацій необхідна тріада мова-норма-мовлення. Функцію норми, на думку дослідниці, бере на себе “продуктивний, регулярний зразок словотворення” Отже, узуальне / неuzuальне словотворення можна трактувати як нормативне / ненормативне словотворення [10, с. 106].

У сучасній лінгвістиці під мовною нормою розуміють “сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства” [7, с. 438]. С. Я. Єрмоленко зазначає, що порушення літературної норми спричиняються впливом діалектного наголошування слів чи діалектної вимови; сплутуванням слів, що мають близьке звучання, але відмінну семантику; незнанням законів синтаксичної сполучуваності слів [7, с. 439]. Д. Рязанцева вважає, що порушення мовної норми може відбуватися через дію двох чинників: позамовних, до яких дослідниця зараховує демократизацію усіх галузей суспільного життя, послаблення або відсутність цензури, та внутрішньомовних [17, с. 71]. Є. А. Карпіловська стверджує, що порушення норми словотворення призводить до появи ненормативної, унікальної номінації – okazіоналізму [10, с. 107].

Зважаючи на те, що будь-який АЛН можна вважати порушенням мовної норми (зокрема словотвірної), проаналізуємо детальніше інновації, у яких відхилення від граматичних, фонетичних, орфографічних та інших приписів є чітко вираженими, що зазвичай не знижує естетичної цінності новотвору.

На наш погляд, порушення автором мовних норм під час творення АЛН варто умовно диференціювати на свідомі і несвідомі. До першого різновиду слід зарахувати відхилення, зумовлені версифікаційною метою, ритмомелодикою, стилістичним ефектом, добором відповідної рими тощо; до другого – порушення, спричинені мовним оточенням (це зокрема діалектне наголошування слів, уживання в структурі юктапозита кальок або запозичень із близькоспоріднених мов), а також неправильності, які постали через негрунтовне оволодіння автором чи / і, очевидно, редактором сучасною літературною мовою. На думку Л. І. Мацько, потрібно розрізняти такі поняття, як відхилення і порушення від норми. Відхилення “може сприйматися і як

¹ Виокремлення шрифтом і графічне оформлення Н. Диб'як.

порушення, а якщо воно має художньо-естетичну чи логічну мотивацію, то це має перспективу стати нормою” [13, с. 169]. Порушення, звісно ж, призводить до помилок. Отже, уважаємо, що свідоме недотримання норм слід трактувати як відхилення, а несвідоме – як порушення.

Д. Рязанцева, аналізуючи особливості мовної норми у сфері функціонування українського прикметника, зазначає, що “автори вдаються до свідомого відхилення від норми для того, щоб досягти певного ефекту і передати за допомогою незвичайного слова додатковий смисл”, а ступенювання відносних та присвійних прикметників “відбувається здебільшого через розширення значення слів та нашарування переносних значень, а також для досягнення певного стилістичного ефекту, підсилення впливу висловлення” [17, с. 73–74], пор. у мовотворчості поетів Рівненщини: *Не пошкодуєй / води з криниці / серця свого, бо чим більше / черпатимуть із неї, / тим свіжішою / й джерельнішою / ставатиме вона.* (В. Кучерук); *Найглибше, найбездонніше у світі / Моєї України вічне небо...* (Г. Царик); *Мов легенду творили предтепніші зодчі, / У їх творчому злеті мрілись крила жіночі.* (В. Ярмолук) тощо. Зауважимо, що з-поміж АЛН рівненських поетів трапляються випадки ступенювання прислівників, напр.: *Та в серці найчаїніше кигиче / Малюнок, де Шевченко – молодий...* (М. Пшеничний).

На основі вищезазначеного можна зробити висновок, що, крім порушення граматичної норми, під час творення найвищого ступеня порівняння прислівників, відносних та присвійних прикметників автори пропускають одну словотвірну ланку, тобто вдаються до так званого “черезкрокового словотвору” (А. Нелюба), оскільки проста форма найвищого ступеня традиційно “утворюється за допомогою префікса **най-**, який приєднується до форм прикметників вищого ступеня” [5, с. 109], пор.: *осінній* → **осінніший* → *найосінніший* (В. Каневська), *хронічний* → **хронічніший* → *найхронічніший* (Н. Диб’як). Окрім того, під час ступенювання деяких прикметників відбувається випадіння суфікса **-ий** у середині слова, спричинене усиченням зайвого складу задля дотримання вимог силабо-тонічного віршування: *Я мозок... Я очі... Я руки... / Я вчора ще бачив і мислив, / Найтоніші відточував звуки, / І найвідтонішений вислів.* (О. Богачук). Такі АЛН є свідомим порушенням норми, адже вони надають інновації експресивності, увиразнюють смислове наповнення контексту, естетизують висловлювання.

Умисним відхиленням також уважаємо порушення фонетичних норм, зумовлені версифікаційною метою, ритмомелодикою вірша чи збереженням необхідної рими, це зокрема чергування /o/, /e/ з /i/ у відкритому та закритому складах відповідно, напр.: *Ніч зорелетна / Пульсує, їй сниться / Дума планети... / І довго не спиться / Ночами поетам.* (С. Матвійчук). Деякі дослідники, зокрема Г. М. Вокальчук, до АЛН зараховують одиниці, “що є своєрідними авторськими видозмінами узуальних лексем, повністю збігаючись з ними у значенні”, наголошуючи на тому, що головною підставою для кваліфікації таких номінацій як АЛН є “свідомі (!) видозміни (іноді – деформація) автором фонетичних словотвірних чи морфологічних норм...” [3, с. 64]. Основними чинниками появи авторських модифікацій узуальних лексем дослідниця називає такі: а) необхідність дотримання вимог силабо-тонічного віршування; б) пошуки відповідної рими; в) прагнення автора надати контекстові певного стилістичного забарвлення і відтінку; г) комплексне поєднання кількох чинників [3, с. 65–66]. Наприклад, замість узуальних іменників *пустодзвін*, *менестрель*, *скнарість* у мовотворчості поетів Рівненщини зафіксовано їхні фонетичні модифікації, що зумовлено добором необхідної рими, пор.: *І далі впевнено побріхуй / У межах невідкритих зон. / Так нерозтовченим горіхом / Красується і пустодзвон; Це потім гордиться буде Одеса, / Який менестрел – той залітний орел.* (С. Бабій); *Через твою скнарість / Живемо сьогодні / Не в якійсь квартирі, / А в СВ-вагоні...* (Ю. Береза). Не можна не погодитися з Г. М. Вокальчук, що ступінь новизни в таких АЛН мінімальний, однак поява їх у поетичних текстах цілком виправдана зазначеними вище причинами.

Свідомим відхиленням від акцентуаційної норми є неправомірне наголошення індивідуально-авторського прикметника *надгоринський*, утвореного від гідроніма, напр.: *...Над рівнини безмежні піднісся / Бережницький _____ кряж.* (С. Бабій), пор.: *В _____ краю у минулі часи / розквітало життя бурхливо...* (В. Кучерук). Незважаючи на те, що обидва поети писали тристопним анапестом, С. Бабій задля збереження віршового розміру та ритмомелодики зміщує наголос на другий склад. Варто зазначити, що це відхилення деякою мірою можна трактувати впливом діалектного оточення, адже в деяких говірках волинсько-подільського говору гідронім *нь* наголошують на першому складі – .

Отже, зумисні відхилення, зокрема ступенювання прикметників та прислівників, а також фонетичні модифікації узуальних лексем загалом зумовлені естетичні смаками авторів.

Несвідомі порушення норм найчастіше зумовлюються авторським чи редакторським недоглядом, негрунтовним оволодінням літературною мовою, випадковістю тощо. У мовотворчості поетів Рівненщини серед порушень такого типу здебільшого трапляються недотримання правил сучасного українського правопису, тобто орфографічні помилки, зокрема такі:

а) уживання префікса **з-** замість **с-** перед глухими приголосними **к, п, т, ф, х**, напр.: *Ще не жило, ще тільки мило / Всміхалось перше зубеня, / А вже злісіло і зжовтіло – / Мов зфукнуте кульбабеня.* (О. Богачук); *Сорочка не дарма подерта / На грудях зкашляних моїх...* (О. Ірванець);

б) написання суфікса **-ив-** замість **-ев-** у слові-винятку *марево* (не матеріал і не продукт праці), яке входить у структуру індивідуально-авторського юкстапозита: *Від снів твоїх ще нерозгаданих, / Від снів твоїх не мовлених іще / Зітхає вечір дідуганом-маривом.* (Б. Столярчук);

в) відсутність апострофа після префікса, що закінчується на твердий приголосний, перед йотованим, напр.: *Князівська зєзуїчена натура / При владних світових потихачах.* (В. Каневська) тощо;

г) порушення правопису складноскорочених слів із початковими запозиченими компонентами, напр.: *Я не вірив в містичні прикмети, / Через ліве плече не плював, / І хоч був децю ретро-поетом, / Пацифістом лискучим не став.* (В. Марценковський); *Куди поверне супер-пес, / Туди й біжить за ним Сильвестр.* (Ю. Береза); *За межею життя анти-світ, анти-час, / Анти-я в безгомінні астральнім.* (Н. Диб'як) – за чинним “Українським правописом” [§ 25, п. 4, а] усі складноскорочені слова треба писати разом, пор.: **античастка, антиядро, ретроактивність, суперліга, суперобкладинка, супертурнір** [4, с. 17, 198, 230] тощо. Утворюючи АЛН такого типу, тобто оформлюючи складноскорочені слова як юкстапозити, автори зберігають логічний наголос першого компонента і увиразнюють таким чином його семантику. Складні слова порівняно з простими, на думку В. П. Ковальова, мають “більшу пізнавально-оцінну силу, більшу поняттєву й естетичну цінність” [11, с. 25];

г) неправильне написання складних прикметників, утворених із двох прикметникових основ, напр.: *восковосолодкий* (С. Бабій), *яскраворадісний* (Б. Білецький) тощо, пор.: **восково-жовтий, яскраво-білий, яскраво-червоний** [4, с. 45, 286];

д) уживання літери **г** замість **г** в українських словах, напр.: *гава-ворона* (В. Попенко); *газдиня-осінь* (С. Бабій); *гудзик-самохвал* (П. Красюк); *грати-камери* (В. Кучерук) тощо. Цю тенденцію частково можна пояснити вилученням букви **г** з української абетки на період 1933–1990 рр., коли зокрема було видано поетичні збірки П. Красюка “Непідкупний Ведмідь” (1977), С. Бабія “Потривожені птахи” (1990), у яких зафіксовано аналізовані АЛН;

е) порушення правил чергування голосних /o/, /e/ (у відкритих складах) з /i/ (у закритих складах), що не впливає на ритмомелодику та римування поезії, напр.: *І десь*

бере тополя силу, щоб стоять, / Не дивлячись на те, що буй-поток лютує... (А. Матчук); *Тяжко крають думи-леміші: / Щось не так в нас, щось не йде, не діє...* (В. Ярмолюк) тощо – мало би бути *буй-потік, думи-леміші*. Номінації такого типу не надають поезії образності та естетичної цінності і є небажаними утвореннями, оскільки нівелюють мовні норми і спотворюють мовний смак читача.

Небажання авторки “заглянути у словник” спричинило появу індивідуально-авторського прислівника *флуерисцентно*, утвореного від узуального прикметника *флуоресцентний* – “стос. до флуоресценції, флюоресценції” [2, с. 1541], пор.: *Він [місяць. – В. М.] погляд мій приковує магічно, / Флуерисцентно, гей би феєрично.* (Н. Диб’як), отже, мало би бути *флуоресцентно* чи *флюоресцентно*.

Несвідомим порушенням мовних норм також є лексичні видозміни, зумовлені інтерференцією, що зокрема стосується використання в поезії кальок або запозичень із російської мови, напр.: *м’якосердечний* (С. Бабій) – укр. *м’якосердий* [16, т. 1, с. 699], *сизоворонка* (В. Попенко) – укр. *сиворакиша* [16, т. 3, с. 273], *маслобойня* (Б. Боровець) – укр. *маслоробня* [16, т. 1, с. 655] тощо. Одиниці такого типу рідко вживаються з версифікаційною метою, пор.: *Співучі, м’якосердечні анти, / русі руси, / русява Слов’яніє – / Україно!..* (С. Бабій); *І сидять бабусі, / Як сизоворонки. / Бережуть дідусів / Дальні похоронки.* (В. Попенко). Звісно, подібні номінації не вважаємо АЛН, хоча вони вносять у контекст певний стилістичний ефект новизни, надають йому експресивного забарвлення, однак фактично є запозиченими з російської мови.

Отже, порушення мовних норм у процесі творення АЛН зумовлюється екстра-та інтралінгвальними чинниками, до яких зокрема належать ритмомелодика вірша, пошук необхідної рими, бажання автора виокремити якесь слово, вплив діалектів або близькоспоріднених мов, а також неґрунтовне оволодіння автором і / чи літературним редактором сучасною українською мовою. Однак свідомі відхилення від норми не слід трактувати як грубі порушення, оскільки вони надають АЛН і поезії загалом певного стилістичного відтінку та є ідентифікатором мовно-естетичної свідомості письменника, репрезентантом індивідуально-авторської мовно-поетичної картини світу.

Література:

1. Бабенко Н. Г. Оказиональное в художественном тексте. Структурно-семантический анализ : [учеб. пособие] / Н. Г. Бабенко. – Калининград : Калининг. гос. ун-т, 1997. – 79 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.
3. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття : [монографія] / Галина Вокальчук ; відп. ред. С. Я. Єрмоленко. – Острог : Національний університет “Острозька академія”, 2008. – 536 с.
4. Головащук С. І. Орфографічний словник складних слів української мови : понад 23 000 слів / С. І. Головащук. – К. : Наукова думка, 2008. – 288 с. – (Словники України).
5. Горпинич В. О. Морфологія української мови : [підручник для студентів вищих навчальних закладів] / В. О. Горпинич. – К. : Академія, 2004. – 336 с. – (Альма-матер).
6. Грицютенко І. Є. Естетична функція художнього слова в українській прозі 30–60-х років 19 ст. / І. Є. Грицютенко. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1972. – 180 с.
7. Єрмоленко С. Я. Норма мовна / С. Я. Єрмоленко // Українська мова : [енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. – 3-тє вид., зі змінами і доп. – К. : Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 438–440.
8. Жижома О. О. Індивідуально-авторські новотвори в поетичному дискурсі 80–90-х років ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. О. Жижома. – Донецьк, 2003. – 18 с.
9. Калетнік А. А. Лінгвістичний статус неологізмів у неокласичному тексті :

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / А. А. Калетнік. – К., 2008. – 16 с.

10. Карпіловська Є. А. Неузуальне словотворення: правила “гри без правил” / Є. А. Карпіловська // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2005. – Том 8. – № 1. – С. 106–117.

11. Ковальов В. П. Словотвір художніх неологізмів / В. П. Ковальов // Українська мова і література в школі. – 1983. – № 6. – С. 25–28.

12. Лонська Л. Естетика новотворів у поезії Михайла Драй-Хмари / Людмила Лонська // Вісник Черкаського університету. Серія “Філологічні науки”. – Черкаси, 2009. – Випуск 167. – С. 132–137.

13. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : [підручник] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 450 с.

14. Оліфіренко Л. В. Мовна естетика поезії Василя Стуса : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л. В. Оліфіренко. – Донецьк, 2002. – 24 с.

15. Переломова О. С. Виразальні можливості авторських неологізмів в ідіостилі Валерія Шевчука / О. С. Переломова // Сучасна картина світу: інтеграція наукового та позанаукового знання : [збірник наукових праць]. – Суми : Мрія-1 ЛТД, УАБС НБУ, 2004. – Вип. 3. – С. 298–304.

16. Російсько-український словник / [за ред. С. І. Головащука]. – К. : Наукова думка, 1969. – Т. 1: А – М. – 700 с.; Т. 2: Н – приять. – 756 с.; Т. 3: про – Я. – 727 с.

17. Рязанцева Д. Порушення норми при ступенюванні прикметників / Дар’я Рязанцева // Культура слова. – К., 2011. – Випуск 74. – С. 70–74.

18. Турчак О. М. Оказіоналізми в мові української преси 90-х років ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. М. Турчак. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.

19. Шумейко О. А. Оказіоналізми як мовні засоби творення комічного в українській поезії II пол. ХХ ст. [Електронний ресурс] / О. А. Шумейко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія “Мовознавство”. – Дніпропетровськ, 2011. – Вип. 17. – Т. 3. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Natural/Vdpu/Movozn/2011_17_3/article/29/pdf.